

Κριτική βιβλιοπαρουσίαση

«Η ανάπτυξη της ηθικής αυτονομίας: γνωστικο-αναπτυξιακή μεθοδολογία»

Μ. Α. Πουρκός

Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, σελ. 233

Γράφει η **Μαρία Παγώνη**

*«Τι σημαίνει η λέξη συνείδηση;
... Τι είναι αυτό που κάνει κάτι να είναι
ηθικό πρόβλημα ή τι σημαίνει η λέξη η-
θική, ηθικότητα;
... Από πού γνωρίζετε ότι η ηθική απόφα-
ση που πήρατε είναι σωστή και δίκαιη;
Μήπως υπάρχει κάποιος τρόπος σκέψης ή
μέθοδος με την οποία θα μπορούσε κανείς
να παίρνει σωστές και δίκαιες αποφά-
σεις;...»*

Σε τέτοιου είδους ερωτήματα επικεντρώνεται η μέθοδος αξιολόγησης της ηθικής κρίσης, που περιγράφεται στο πρόσφατα δημοσιευμένο βιβλίο του Μάριου Πουρκού. Πρόκειται για τη γνωστικο-αναπτυξιακή μεθοδολογία μελέτης της ηθικής ανάπτυξης, που διαμορφώθηκε από τον αμερικανό ψυχολόγο L. Kohlberg και τους συνεργάτες του, ύστερα από μακρόχρονες έρευνες (30 περίπου χρόνων), οι οποίες διεξήχθησαν σε παγκόσμια κλίμακα. Κεντρικό της στοιχείο αποτελεί η απόδειξη της ύπαρξης καθολικών ηθικών κατηγοριών σκέψης, που κατατάσσονται σε έξι στάδια. Η καθολικότητα αυτή συνίσταται τόσο στη δομή των σταδίων όσο και στη μη αντιστρέψιμη και ιεραρχικά δομημένη αναπτυξιακή τους ακολουθία. Μ' αυτόν τον τρόπο καταρρίπτεται η υπόθεση του ηθικού σχετικισμού, που υποστηρίχθηκε απ' όλες τις υπόλοιπες κατευθύνσεις της ηθικής ανάπτυξης (συμπεριφοριστική, ψυχαναλυτική, κοινωνιοβιολογική και κατεύθυνση της κοινωνικής μάθησης).

Η παρουσίαση του μεθοδολογικού αυτού συστήματος επιτυγχάνεται μέσα από τις τρεις ενότητες που συνθέτουν το περιεχόμενο του βιβλίου.

Η πρώτη ενότητα έχει καθαρά εμπειρικό χαρακτήρα και αναφέρεται στην εξέλιξη των ερευνητικών τεχνικών, που χρησιμοποιήθηκαν από τον Kohlberg και τους συνεργάτες του, με βάση την προοδευτική μετάβαση του μεθοδολογικού πλαισίου από το περιεχόμενο στη δομή της ηθικής κρίσης. Η εξέλιξη αυτή καταλήγει στο Τυποποιημένο Σύστημα Εκτίμησης της Ανάπτυξης της ηθικής κρίσης, το οποίο επικεντρώνεται στη σύλληψη των δομών της ηθικής σκέψης. Το σύστημα αυτό αναλύεται λεπτομερώς με τη βοήθεια πλούσιων παραρτημάτων, τα οποία αναφέρονται (α) στις τεχνικές διεξαγωγής της έρευνας, (β) στο περιεχόμενο της έρευνας και (γ) στη μέθοδο ανάλυσης του εμπειρικού υλικού.

Η δεύτερη ενότητα είναι αφιερωμένη στην εννοιολογική οριοθέτηση των έξι ηθικών σταδίων, στα οποία κατατάσσονται τα άτομα με τη βοήθεια του Τυποποιημένου Συστήματος Εκτίμησης της Ανάπτυξης της ηθικής κρίσης. Τα έξι στάδια ομαδοποιούνται σε τρία ηθικά επίπεδα. Στο προσυμβατικό επίπεδο (1ο και 2ο στάδιο) της συγκεκριμένης ατομικής ηθικότητας η συμπεριφορά του ατόμου θεωρείται ως αντικείμενο εξωτερικού ελέγχου, ενώ οι κοινωνικές αξίες συνδέονται με την τιμωρία και την αμοιβή. Στο συμβατικό επίπεδο

δο (3ο και 4ο στάδιο) του διαπροσωπικού και κανονιστικού κομφορμισμού, το άτομο ανταποκρίνεται στις προσδοκίες της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει (οικογένεια, φίλοι, κράτος, κ.λπ.), ωθούμενο από κίνητρα ευγνωμοσύνης και ενεργητικής υποστήριξης. Αντίθετα, στο μετασυστατικό επίπεδο (5ο και 6ο στάδιο) το άτομο κρίνει και κατανοεί τις πράξεις με βάση εσωτερικευμένες ηθικές αξίες και αρχές, που έχουν καθολική εγκυρότητα.

Η περιγραφή των σταδίων γίνεται με άξονα την προοδευτική εξισορρόπηση αλλά και την ιδιαιτερότητα των ηθικών δομών: η εξέλιξη τους προϋποθέτει την ύπαρξη όλο και ανώτερων γνωστικών ικανοτήτων, αλλά αξιολογείται με βάση καθαρά ηθικά κριτήρια, τα οποία αναφέρονται σ' ένα σύνολο διεργασιών, που ορίζουν την έννοια της δικαιοσύνης. Η ανάλυση αυτή πραγματοποιείται με σφαιρικό τρόπο, ο οποίος, αφ' ενός μεν απαιτείται από το ίδιο το αντικείμενο της ηθικής ανάπτυξης, αφ' ετέρου δε αντικατοπτρίζει τη διεπιστημονική κατάρτιση του συγγραφέα.

Η τρίτη ενότητα αναφέρεται στην παρουσίαση των ηθικών υποσταδίων και των εννοιών του αυτόνομου και ετερόνομου ηθικού τύπου, οι οποίοι επινοήθηκαν από τον Kohlberg στην προσπάθειά του να ενσωματώσει στο σύστημά του πλευρές της ηθικότητας που τοποθετούνται μεταξύ μορφής και περιεχομένου. Επιτυγχάνεται η ολοκληρωμένη προσέγγιση της μεθόδου εκτίμησης των ηθικών τύπων, ξεκινώντας από το θεωρητικό πλαίσιο, στο οποίο στηρίχθηκε ο προσδιορισμός τους, και καταλήγοντας στην αναλυτική παρουσίαση των φάσεων της διαδικασίας εκτίμησής τους με συγκεκριμένη αναφορά στα στάδια και στις στρατηγικές που συνθέτουν την κάθε φάση.

Θεωρούμε ότι το επιστημονικό και εκπαιδευτικό ενδιαφέρον του βιβλίου επικεντρώνεται στα ακόλουθα τρία σημεία:

(1) Στον ενημερωτικό του χαρακτήρα, γιατί αποτελεί μια οργανωμένη εισαγωγή στο πολύπλοκο κολμπεργκιανό μεθοδολογικό σύστημα, με βάση τη δημιουργική

σύνθεση στοιχείων, τα οποία μόνο διασκορπισμένα υπάρχουν στα δυσεύρετα στον ευρωπαϊκό χώρο άρθρα και εγχειρίδια του Kohlberg.

Νομίζουμε, ωστόσο, ότι για την πληρέστερη προσέγγιση του συστήματος του Kohlberg θα απαιτείτο και μια εκτεταμένη μελέτη (α) των φιλοσοφικών και ψυχολογικών θεωριών (των J. Piaget, I. Kant, J. Rawls, G.H. Mead, J. Dewey κ.ά.), στις οποίες στηρίχθηκε ο Kohlberg για τη θεμελίωση του επιστημολογικού πλαισίου της γενετικής ηθικής, και (β) της κριτικής που έχει διατυπωθεί σχετικά με τη μέθοδο μέτρησης και αξιολόγησης της ηθικής κρίσης, την καθολικότητα των ηθικών σταδίων ή την αδυναμία του συστήματος του Kohlberg να συμπεριλάβει τις διαφορές ανάπτυξης της ηθικής κρίσης στα δύο φύλα, καθώς και το ρόλο που παίζει ο συναισθηματικός παράγων σ' αυτή την ανάπτυξη. Θα πρέπει επίσης να γίνει κριτική ανάλυση του επιστημολογικού υποβάθρου της θεωρίας του Kohlberg, και, πιο συγκεκριμένα, κατά πόσο η περιγραφή των σταδίων της ηθικής κρίσης με βάση υποθετικά διλήμματα συμβάλλει στην πλήρη σύλληψη των γνωστικών διαδικασιών παραγωγής ηθικών αξιών, αναγκαίων για την κοινωνική προσαρμογή του ατόμου.

(2) Στο λειτουργικό και μεθοδολογικό του χαρακτήρα, γιατί μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν εγχειρίδιο αξιολόγησης της ανάπτυξης της ηθικής κρίσης με κάποια καθοδήγηση όμως από έναν καλά μυημένο (έμπειρο) σ' αυτό το σύστημα ειδικό. Εξάλλου, γίνεται φανερό, μέσα από το μεθοδολογικό σύστημα που πραγματεύεται το βιβλίο, ότι η μεθοδολογία στην ψυχολογία και γενικότερα στις ανθρωπιστικές επιστήμες δεν ανάγεται σε στατιστικές αναλύσεις, αλλά προϋποθέτει κάποιο συγκεκριμένο επιστημολογικό και οντολογικό υπόβαθρο (βλ. Kuhn), στο οποίο βασίζονται οι διεργασιακοί ορισμοί που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή εμπειρικών δεικτών.

(3) Στον εκπαιδευτικό του χαρακτήρα, και αυτό για δύο λόγους: (α) στο βιβλίο

αυτό όχι μόνο χαρτογραφείται με επιστημονική γλώσσα όλο το πεδίο της ηθικής προοπτικής, στο οποίο κινείται ο άνθρωπος, αλλά προβάλλονται και συγκεκριμένοι τρόποι εξασφάλισης της ηθικής ολοκλήρωσης, όπως αυτοί του διαλόγου και της συναίνεσης στη θεωρία του Habermas. Με την προοδευτική δε πορεία κατανόησης των βαθύτερων αναπτυξιακών νομοτελειών, που διέπουν την αθέατη ή «τη μετόπισθεν», όπως λέει ο συγγραφέας, πλευρά της ηθικής συμπεριφοράς, αυξάνονται οι γνωστικές ικανότητες της αποκέντρωσης, της αμοιβαιότητας, και γενικά της αντιστρεψιμότητας. Οι ικανότητες αυτές αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα που αποκτά η σκέψη του ανθρώπου όταν περνά από έναν εγωκεντρικό (υποκειμενικό) τρόπο αντίληψης του κόσμου σε μια αντικειμενικότερη (πιο εξισοροπημένη) σχέση με το περιβάλλον του. (β) Στην πλειοψηφία των ανθρώπων η λέξη «ηθική» προκαλεί αρνητικές αντιδράσεις, γιατί συγγέεται με την ηθικολογία κάθε μορφής, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από θρησκευτικά στερεότυπα, συντηρητικούς κανόνες και στενότητα πνεύματος. Το σύστημα του Kohlberg αποδεικνύει ότι η ηθική δεν περιορίζεται στον τομέα των ηθών αλλά έχει ευρύτερο χαρακτήρα και είναι παρούσα σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής μας. Αποτελεί ένα εσωτερικευμένο ιεραρχημένο σύστημα αξιών, το οποίο τείνει να βγει στην επιφάνεια κάθε φορά που δημιουργείται σύγκρουση μεταξύ δύο ηθικών τάσεων,

που υπαγορεύονται από ανάγκες (κίνητρα) διαφορετικού επιπέδου (προσυμβατικού, συμβατικού, μετασυμβατικού).

Στα πλαίσια της εκπαίδευσης, η έννοια του ηθικά σωστού βρίσκεται συνήθως διασκορπισμένη εδώ κι εκεί, κατακερματισμένη σε επιμέρους κανόνες του τύπου: «*Να μη λες ψέματα*», «*Να είσαι ευγενικός*», «*Να μην κάνεις φασαρία μέσα στην τάξη*», κ.λπ. Οι επιταγές όμως αυτές βρίσκονται σε λάθος κατεύθυνση, γιατί τοποθετούν στο ίδιο επίπεδο τους πολιτιστικά καθορισμένους κανόνες συμπεριφοράς (ηθικός σχετικισμός) με τις αυθεντικές ηθικές αρχές που τείνουν να εκφράζονται μέσα από την προοπτική του πέμπτου και έκτου σταδίου στο σύστημα του Kohlberg. Εκτός αυτού, οι υπαγορεύσεις αυτές καλλιεργούν την ετερόνομη ηθικότητα, η οποία βασίζεται στην τιμωρία και στην υπακοή, και δεν αφήνουν περιθώριο για την ανάπτυξη ηθικής αυτονομίας.

Σύμφωνα λοιπόν με τα δεδομένα του συστήματος του Kohlberg, η ανάπτυξη της ηθικής αυτονομίας στα ανώτατά της στάδια (5ο και 6ο) συνιστά τον ουσιαστικότερο σκοπό της παιδείας, καθώς οι βασικές ικανότητες της λογικομαθηματικής σκέψης αποτελούν απαραίτητη αλλά μη επαρκή προϋπόθεσή της. Κατά συνέπεια, η ένταξη της ηθικής εκπαίδευσης στο σχολικό πρόγραμμα είναι πρωταρχικής σημασίας για την ηθική και διανοητική ολοκλήρωση του ατόμου.